

BIDRAG TIL HOLBÆK AMTS HISTORIE I DET 19. AARHUNDREDE

Af Mag. art. Hans Jensen.

I. Sociale og økonomiske Forhold i Tiden 1830—48.

GENNEM vor Historie i de sidste 90 Aar gaar som dybe Strømme de store folkelige Bevægelser, der har omskabt Enevældens patriarkalsk styrede Danmark til det udpræget demokratiske Samfund, som vi nu kender.

I Danmark, som det var for 100 Aar siden, ordnedes al Statsstyrelse af Kongen og hans Embedsmænd. Staten var bygget paa „oplyst Enevælde“, de faas Om-sorg for de mange. Frederik VI traf Afgørelsen i det store og somme Tider ogsaa i det smaa. De Herredsfogder og Præster, der sad rundt om i deres Distrikter og Sogne, betød for de kommunale og lokale Forhold, omtrent hvad Kongen betød for hele Landet. Endnu var Herregaardene til Dels Midtpunkter i store Godser med mange Fæstebønder. Samfundet var præget af For-mynderskab.

Gennem lange Tider følte det danske Folk sig til-freds med Enevældens Regeringsform. I troskyldig Tillid saa man op til Landsfaderen, det jordiske For-syn, fra hvem alt godt skulde komme. Til Faderlighe-den hos vore Enevoldskonger svarede Barnligheden hos deres Undersaatter, som Grundtvig har sagt.¹⁾

Men fra ca. 1830 bliver det anderledes. Efter Land-brugskrisen begynder en jævn økonomisk Opgang. En

Trang til Selvhævdelse og Selvvirksomhed fremvokser hos Folkets forskellige Lag.

Allerede i Trediverne opstaar den liberale Bevægelse i **Borgerstanden**. Den vender sig direkte mod **Enevældens Styresæt** og stræber frem mod den fri Forfatning. Den giver Udtryk for de Kresse i Byerne og særlig i København, der føler sig tilsidesat for Hoffet og det grundbesiddende Aristokrati og vil erobre mere Magt i Staten for Pengekapitalen og den lærde „Intelligens“. — Fra Fyrreerne begynder saa den store Bondebevægelse, oprindeligt med økonomisk og socialt Udgangspunkt, men snart ogsaa forgrenende **sig ud i politisk** og aandeligt Retning. Det blev vel nok **den bredeste** af de Strømme, der har baaret vor Samfundsudvikling frem mod Nutiden.

En Snes Aar efter Indførelsen af de nye Statsforhold 1848—49 begyndte et nyt Lag i Samfundet at røre paa sig. I **Efteraaret 1871** opstod pludselig Arbejderbevægelsen. — **Endelig** skød Bondebevægelsen i Halvfemsere en Aflægger i Husmandsbevægelsen.

Ved en Betragtning af de her nævnte Bevægelser vil det, politisk set, være let at faa Øje paa de Linier, der peger frem mod vore fire bestaaende Hovedpartier: Konservatismen, Venstre, Socialdemokratiet og de Radikale. Men naturligvis maa der her tages et Forbehold. Kun Socialdemokratiet vil erklære sig for helt sammenfaldende med den Bevægelse, der har skabt den. I de andre Partier er faktisk ogsaa andre Indflydelser fremtraadt.

— Holbæk Amt har gjort sin **største Indsats i vor nyeste Historie** ved at være Vuggen for den sociale og politiske Bondebevægelse, Egnen, hvor den nærmest maa siges at være opstaaet, og hvorfra den har bredt sig til **andre Dele af Landet**.

Hvorfor fik nu Holbæk Amt denne særlige Stilling? En Historiker, der gerne forklarer Menneskers Handlinger ved Menneskers Livsvilkaar, vil søge et Svar paa dette Spørgsmaal ved at skaffe sig Oplysning om de økonomiske Forhold i Amtet paa den Tid, hvorom her er Tale, Tiden fra 1830 til 1848.

Holbæk Amt var som alle danske Amter dengang et udpræget Landboamt. Dets Byer er ikke store nu, men de var dengang endnu meget mindre. 1840 talte Holbæk 2105 Indbyggere, Kalundborg 2211, Nykøbing 1060. Det er Holbæk, der siden er vokset stærkest (Tallene er nu henholdsvis 11198, 6835, og 3603). Ved at sammenligne Folketællingen fra 1840 med den fra 1834 viser det sig iøvrigt, at Holbæk og Kalundborg i Mellemtiden er gaaet frem med hver godt 200 Mennesker. Nykøbing med godt 100 Mennesker. Disse Byer drog, ligesom Landets Købstæder i det hele, Fordel af opadgaaende Konjunkturer for Landbruget.

Overfor en Købstadbefolkning i hele Amtet paa 5376 stod 1840 en Landbefolkning paa 63,378 Individer. Nu er Forholdet — man maa huske, at nu hører f. Eks. store Stationsbyer med til „Landet“ — en Købstadbefolkning paa 21,634 og en Landbefolkning paa 96,291. Man ser, at Holbæk Amts samlede Befolkning mangler ikke saa lidt i at være blevet fordoblet i de sidste 80 Aar.¹⁾

— Der var eet Forhold, der for 80 Aar siden kendetegnede Livsvilkaarene for Holbæk Amts Landbefolkning til Forskel fra Nutiden. Det var Fæstevæsenet.

Af alle Danmarks Amter var det Holbæk Amt, der i det 19. Aarhundrede havde bevaret mest af gamle Tiders Fæstevæsen. Her finder vi Hovedgrunden til den politiske Stilling, som Amtet kom til at indtage.

Det var de store Godser med deres mægtige Samlin-

ger af Bondhartkorn, der helt satte Præg paa Amtet i social Henseende — Fideikommis'er som Lerchenborg, Adellersborg (Dragsholm), Baroniet Zeuthen (Tølløsegaard), andre betydelige Besiddelser som Aggersvold, Kongsdal, Frydendal, Hørbygaard, Holbæk Slots Ladegaard o. s. v. Holbæk Amt var i ganske særlig Grad et Herregaardsamt.

Af Bøndergaarde i Amtet med over 8 Tdr. Hartkorn var kun 118 med ialt 1313 Td. Hartkorn Selvejendom, kun 131 med ialt 1342 Td. Hartkorn var Arvefæste; men derimod var 828 med ialt 7920 Td. Hartkorn endnu Fæstegaarde.

Af Gaarde mellem 8 og 4 Td. Hartkorn var 168 med ialt 923½ Td. Hartkorn Selvejendom, 114 med 691½ Td. var Arvefæste, men 1374 med ialt 8667 Td. Hartkorn var Fæstegaarde.

Af Gaarde mellem 4 og 2 Td. Hartkorn var 70 med 197 Td. Hartkorn Selvejendom, 36 med 98¾ Td. Arvefæste, men 375 med 1102 var Fæstegaarde.

Af Steder mellem 2 og 1 Td. tilhørte 114 med 165 Td. Hartkorn Selvejere eller Arvefæstere, medens 343 med 471 Td. dreves af Fæstere. — Ogsaa for Ejendomme, der var mindre end 1 Td. Hartkorn, var Fæsteforholdet den langt overvejende Besiddelsesform.

For Resten kan man af de anførte Tal se, hvorledes Selvejendom dog var forholdsvis lidt mere almindelig indenfor Ejendomsklasserne med noget mindre Hartkorn. Det er et Træk, der ogsaa viser sig for Landet som Helhed, og det hænger sammen med den lettere Adgang, som Selvejendom gav til Oprettelse af mindre Steder. Fæstevæsenet lagde faktisk et Baand paa Jorden, der i nogen Maade hindrede dens Udstykning. En Tilvækst i Befolkningen kunde alene bevirke et Krav om Fæsteforholdets Afløsning med Selvejendom.

Lægger man Tallene for de forskellige Ejendoms-klasser sammen, vil det vise sig, at af Holbæk Amts **Bønder med** mere end een Td. Hartkorn var kun 749 Selvejere eller Arvefæstere — hvad der i Hovedsagen kan gaa ud paa eet —, medens 2920 var Fæstere. I aldeles overvejende Grad var Amtets Bondestand paa denne Tid en Fæsterklasse.

Betød det nu saa overmaade meget, om en Gaardmand var Fæster eller Selvejer? Svaret herpaa maa blive bekræftende. Der var en stor Forskel. En Fæster var ikke interesseret i at foretage Forbedringer i sin Bedrift. Gaarden var jo ikke hans egen, og han havde ingen Sikkerhed for, at en af hans Sønner, om han havde nogen, kunde komme til at overtage den. Og denne Søn vilde i hvert Fald have Udsigt til at komme til at betale for den Omhu, hans Fader havde nedlagt i Bedriften, med en højere Fæsteafgift til dens Ejer, Herremanden. De Omkostninger, en Fæster havde paadraget sig for at føre en Gaard fremad, vilde, som Lovgivningen dengang var, aldrig blive godtgjort hans Arvinger. Og Faderen kunde jo meget let dø, før han selv havde høstet nogen Fordel af dem. Fæsteforholdet var i meget høj Grad et Lotterispil.

Til Fæstevæsenet knyttede sig fra gammel Tid Hoveri, Pligtarbejde paa Herregaarden, og dette var for en Del bevaret efter de store Landboreformer langt op i det 19. Aarhundrede. 1834 var der i Holbæk Amt 11,030 Td. Hartkorn Jord, hvorfra der blev gjort Hoveri; det var mere end Halvdelen af Amtets Bondejord.⁴⁾ Men ikke saa lidt af dette Hartkorn har kun været, hvad man kalder delvis hoverigivende. Det vil sige, at Hoveripligten i Virkeligheden var indskrænket til en Ubetydelighed, saa at den f. Eks. kun medførte nogle faa aarlige Rejser med Heste og Vogn, nogle faa Dages

Gødningskørsel, at Bonden maatte sende Folk til Klapjagter, og lignende Ting.*) Selv naar Hoveriet var mere omfattende og tog mange Arbejdsdage fra Fæsteren, var det dog altid i det 19. Aarhundrede *bestemt*. Herremanden havde ikke, som i ældre Tid, nogen vilkaarlig Ret til at paalægge sine Bønder saa meget Hoveri, som han havde Lyst til. Der skulde nu i Fæstebrevene være fastsat ganske bestemte Regler for Herremandens Ret og Fæstebondens Pligt.

Det var i ingen af Parternes Interesse at holde fast ved Hoveriet. Bonden bragte det selvsagt megen Forstyrrelse, Tab af Tid og Kraft, som ellers kunde være anvendt i hans egen Bedrift. Godsejeren gav det en Arbejdsstyrke, der ikke kunde være meget interesseret og ofte var meget uvillig; der blev lagt ham Hindringer i Vejen ved Driftsforbedringer, da han var nødt til at holde sig til Udførelsen af de Arbejder, som nu engang var aftalt med Hovbønderne. Der løftede sig næppe i det 19. Aarhundrede en Røst, der for Alvor vilde forsvare Hoveriet i dets Princip. Det blev i det hele betragtet som en Fortidslevning, uforeneligt med et højere Landbrug og derfor dømt til at forsvinde. — I den sløje Tid under Landbrugskrisen i 1820-erne savnedes den fornødne Kapital til at gennemføre Fremskridt ogsaa paa dette Omraade. Men under de bedre Tider i Trediveerne ser man atter Bevægelsen for en Afløsning af Hoveriet tage Fart. Hertil bidrog meget en ny Forordning af 9. Marts 1838, der gav Godsejeren større Sikkerhed for de Pengesummer, han skulde have i Afløsning. Bonderepræsentanterne i Roskilde Stænderforsamling havde ivrig modsat sig denne Lov, fordi de

*) Lars Dinesen har her i Aarbogen (Fra Holbæk Amt 1912 S. 90) skildret sin Barndoms Indtryk fra »Hovrejsere«, nogle Kørsler med Herregaardens Korn til Søkøbstaden, som paahvilede hans Fødegaard efter det egentlige Hoveris Afskaffelse. Hoveriarbejde i Almindelighed virkede paa Dinesens Barnesind med »en underlig, eventyrlig, dragende Magt«.

frygtede, den kunde blive udnyttet til Tryk og Skade for Fæsterne.

For Landet som Helhed indskrænkedes Hoveriet i Løbet af Tiaaret fra 1834 til 1844 meget. I Holbæk Amt nævnes 1844 kun 2117 Td. Hartkorn, ialt 350 Bøndergaarde, som helt hoveripligtige, medens 6335 Td. Hartkorn, ialt 799 Bøndergaarde, var *til Dels* hoveripligtige.⁵⁾ Hoveriet for Bøndergaardenes Vedkommende (noget andet blev det med Husmandshoveriet, som der i et senere Stykke vil blive Lejlighed til at berøre) forsvandt i Kraft af en naturlig og nødvendig Udvikling. Der klages dog netop fra Holbæk Amt over, at nogle Godsejere viste sig uvillige til at gøre det Spring, som Hoveriets fuldstændige Ophævelse var, selv naar Bønderne ønskede det.⁶⁾ Paa den anden Side var vel Forandringen ikke altid til umiddelbar Glæde for den Bonde, der blev lettet for en Arbejdsbyrde. Han skulde jo til Gengæld svare et aarligt Pengebeløb, og Karolines Graves beretter i det mindste, hvorledes Bønder i Holbæk Amt kunde sucke ved Tanken paa disse nye Udgifter.⁷⁾

Af Godser i Holbæk Amt, hvor der forrettes Hoveri i større Udstrækning, nævnes 1844 Gislinge, Tølløse, Nørager, Adellersborg, Bisgaard, af Godser med delvist Hoveri nævnes: Aggersvold, Vedbygaard og Aagaard.⁸⁾

Hoveriets gradvise Forsvinden vidnede direkte om almindelig økonomisk Opgang indenfor Landbruget. Efter den store Krises Ophør omkring 1830 gik fra Aar til Aar en stigende Strøm af Penge til det danske Landbrug i Form af højere Priser paa dets Produkter. Men herved fik Bønderne Raad til at betale Herremanden Penge i Stedet for Arbejde, og Herremanden fik Raad til at købe sig ny Arbejdskraft i Stedet for den, han mistede, naar Bøndernes Hoveri hørte op.

I alle Henseender satte de voksende Pengeindtægters livgivende Strøm Fart i Landbruget. Efter den Standsning i Udviklingen, der blev bevirket ved Landbrugs-krisen i Tyverne (som man, rent landbrugsmæssig, havde været alt for uforberedt til at møde), begyndte nu den støtte Fremgangsbevægelse, som har været fortsat uafbrudt frem til Nutiden.

Da Landhusholdningsselskabet 1844 som et Led i sine landøkonomiske Amtsbeskrivelser*) udsender en Bog om Holbæk Amt med en ung, større Landmand i selve Amtet, J. Th. Hasle**), som Forfatter, er det et ret lyst Billede, denne udkaster af Landbrugets Tilstand i hans Hjemstavn.

Der er for det første det at glæde sig over, at Amtet er saa langt fremme med Hensyn til de nyere Agerdyrkningsredskaber. Frem for alt har Svingploven vundet sin afgørende Sejr over den gammeldags Hjul-plov. Denne Revolution i Landbruget er foregaaet ret nylig, thi „for ikke just ret mange Aar siden saa man ingen Svingplove, men 4 eller 6 Heste maatte slæbe for en tung Hjulplov; der gaves ingen Extrapatorer eller Scarificatorer, Harverne var slette, Vognene og de øvrige Avlsredskaber i Forhold dertil. Nu er derimod Svingplovene blevet saa almindelige, at om Hjul-plovene vel endnu eksisterer, saa maa man dog antage, at deres Tid snart er forbi.“ Svingplovene er nu saa

*) Denne Skriftrække slutter netop 1844 med Beskrivelser af Holbæk og Maribo Amter; den var begyndt 1826 med Vejle Amt. Tilsammen giver disse Amtsbeskrivelser udmærkede Oplysninger om Datidens økonomiske Forhold, er historiske Kildeskrifter af høj Rang.

**) J. Th. Hasle var født 1816 og døde 1889. Han var gaaet til Landbruget efter bestaaet Studentereksamen. 1838-47 ejede han Hasselbjerggaard i Rerslev, 1847-59 Løvegaard i Rerslev. Han blev senere en ret kendt Politiker. Som Medlem af Landstinget fra 1863 til sin Død var han en af Venstres førende Mænd i dette Ting. Sin Amtsbeskrivelse har han altsaa udgivet, da han kun var 28 Aar og ikke kunde have lange Erfaringer bag sig. (Se Biografisk Leksikon og Dansk Biografisk Haand-
leksikon.

almindelige, at Plovkarlene har lært at indse, at man pløjer lettere med en af dem end med en Hjulpløv (denne Indsigt hos dem, der skulde bruge Plovene, var sikkert ikke uden sin meget store Betydning ved Afgørelsen i det enkelte Tilfælde af Spørgsmaalet, om en Arbejdsgiver skulde anskaffe den gammeldags Hjulpløv eller den moderne Svingpløv!)⁹⁾

Men i det hele viser sig overalt Forandringer og Fremskridt til det bedre indenfor Landbruget. Det er en stor Fordel, at der nu rundt om i Amtet er indført en bestemt Drift og Markinddeling; vel er den i Almindelighed mangelfuld, men der er dog vundet meget, og den gamle Brugsmaade, hvorefter der kun sjældent fandtes en bestemt Inddeling, forsvinder mere og mere.¹⁰⁾

— Hasle lægger dog ikke Skjul paa, men understreger tværtimod flere Steder den dybe Forskel mellem Herregaarde og Bøndergaarde. De sidste staar langt tilbage for de første i Drift og har ikke fulgt nær saa godt med Tiden. Hasle kan ikke rose Bønderne for Dygtighed. „Den sjællandske Bonde,“ siger han, „er i det hele ikke driftig; i Høsten, i en travl Saatid eller ved andre Lejligheder, hvor det gælder yderste Anstrængelse, kan han arbejde ganske ubeskriveligt; naar Arbejdet derimod ikke er presserende, er han dorsk og magelig. Arbejdskarlen eller Husmanden, som gaar paa Dagleje eller gør Ugedage, kan man faa til at arbejde, dersom man forstaar den rette Maade at tilskynde dem; men overlades de til sig selv, og de ser, at Arbejdet ikke er yderst vigtigt, udretter de intet.“ — Som man ser: Hasle finder „den sjællandske Syge“ meget udbredt.¹¹⁾

Der tales i Bogen ligefrem om „Bondehesten“ som en anden og ringere Sort end Herregaardshesten. For

Resten er denne Bondehest ikke saa helt ringe; den er frem for alt haardfør — da den fra Føl er vant til at døje Kulde og halvt maadeligt Foder; den skæmmer sig ikke let og bliver ikke let syg. Men dens Ben er daarlige, og dens Fodskifte maadeligt; det er ikke let at skaffe sig en Ridehest mellem Bønderhestene.¹²⁾

Paa intet Punkt synes der dog at være en saa kolossal Forskel mellem Herregaardene og Bøndergaardene som ved Mælkens Behandling og Smørrets Tilvirkning. Paa Herregaardene er der indrettet udmærkede Mælkestuer efter holstensk Mønster — Indretningen er endda snart ved at blive næsten for luksuriøs, mener Hasle! —, men hvordan tager det sig til Sammenligning ud med Bøndernes Mejerivæsen? Man maa i Virkeligheden bedrøves over, hvor slet alt er: „Mælken sættes saaledes hele Vinteren i Bøtterne i samme Stue, hvor Folkene er, hvor der aldrig lukkes Vinduer op, hvor der gaar Høns og der findes Rippegræs, endog undertiden et Faar med Lam; i en saadan Atmosfære maa Mælken, der staar under Loftet, naturligvis tage Afsmag.“ Bønderne har ikke Begreb om at fremstille rent og sælgeligt Smør. — Altsaa: der var i Kvalitet en frygtelig Afstand mellem Herregaardssmør og Bøndersmør — det skulde jo, som bekendt, være lige til Andelsbevægelsens Tid, før denne Kløft blev fuldstændig jævnet.¹³⁾

Medens der paa de større Gaarde holdes strengt over Markfreden, viser Bønderne deres Konservatisme ved stadig ikke at ville forstaa Nytten af, at man værner de dyrkede Marker mod løsgaaende Kreaturer. Selv naar Sæden staar paa Marken, faar i hvert Fald Bondens Lam Lov til at strejfe om paa hans og hans Nabos Marker — og de skal nok finde frem til Sæden. Naar Høsten er til Ende, slippes uden Hensyn til Kartoffler og Vintersæd alle Kreaturer løse; man „opgiver Ævret“,

som det hedder, og som i det gamle Fællesskabs Tid løber om Efteraaret en hel Bys Heste og Kvæg rundt paa Marken i blandet Flok. Det er kun enkelte Undtagelser mellem Bønderne, der har begyndt at indse det for alt ordentligt Landbrug fordærvelige i denne Skik.¹⁴⁾

— Vi lærer altsaa gennem Hasles Amtsbeskrivelse, at Bønderne i Holbæk Amt, som de var først i Fyrerne, manglede meget i at svare til det, man gerne vilde vente af dem. Hasle opholder sig ved Hoveriets Skadelighed, men kommer iøvrigt ikke ind paa Amtets sociale Forhold som noget, der bærer en Hindring i sig for Fremskridt. Man mærker overhovedet, at han er den store Landmand, der ser paa Landbruget fra Godejerens Stade.

Der var en samtidig Forfatter i Amtet, der ikke var bange for endda meget skarpt at angribe Fæstevæsenet som en Hæmsko paa al Fremgang af virkelig Betydning indenfor Landbruget.

Der har tidligere her i Aarbogen været berettet om den gamle Holbæk-Præst, Professor J. H. Larsen (født i Nykøbing 1773, død 1852, Sognepræst i Holbæk og Merløse 1821—48).*) Han var Typen paa sin Tids Præstestand, Rationalist og mere optaget af alle Slags verdslige Interesser, ikke mindst Landbrug, end af Religionen. Han var meget skrivelysten og har bl. a. udgivet to Brudstykker af en Beskrivelse over Holbæk Amt. I det første (udgivet 1832, om Odsherred og Skipinge Herred), allerunderdanigst tilegnet Frederik VI, findes ingen sociale Betragtninger; det er derimod Tilfældet med det andet (udgivet 1842 om Tusse Herred), hvis Indledning giver et kraftigt Vidnesbyrd om, at den gamle Præst har levet sin Ungdom i Landboreformer-

*) Af Anders J. Erlichsholm i »Fra Holbæk Amt» 1907 S. 50.

nes radikale Tid mod Slutningen af det 18. Aarhundrede. Han rykker her kraftig til Felts mod Fæstevæsenet, der er saa udbredt i den Egn, han skildrer, og viser dets dybe Brøst:

„Bonden er næsten allevegne Fæster, og saa længe han er det, har han ingen anden Løn for de foretagne Forbedringer, end at hans Børn eller Efterkommere kommer til at betale en større Indfæstning og et højere Landgilde og højere Hoveripenge og desforuden maaske endda aftvinges Concessioner (Indrømmelser), der kan blive meget byrdefulde. Saa længe Bonden ikke er Selvejer, tør vi aldrig vente Jordforbedringer af ham af nogen Betydenhed, thi han skader sig derved og hans Børn efter ham.“

Det bliver mere og mere Fremgangsmaaden indenfor det usalige Fæstevæsen „at drive Fæste og Landgilde op til det yderste, jage Børnene fra de Gaarde og Huse, hvorpaa Fædrene har anvendt al deres Livstids Arbejde, for at Godsejerne kan have større og stedse stigende Summer af deres Fæstere og intet efterlade dem, naar de ikke kan svare de enorme Byrder, der lægges paa dem, uden Armod og Nøgenhed og Fortvivlelse, og hvad skal da Enden blive?.,¹⁵⁾

— Saaledes skriver denne Præst, for hvem det staar fast, at „Folket ikke er den rige og mægtige, men Folket er Borger- og Bondestanden“. Hans Betragtninger viser, hvorledes det uholdbare i Fæstevæsenet blev stærkt skærpet ved de opadgaaende Tider i Trediverne og Fyrrerne.

Naar Konjunkturerne for Landbruget var i Fremgang, maatte det især vise sig meget uheldigt, at Fæstebønderne ikke kunde bekoste Forbedringer i deres Drift med Sikkerhed for, at de selv fik Fordelene derved. Hertil kom, at Udbyttet af „de gode Tider“ for

en stor Del blev beslaglagt forud af Herremændene gennem højere Afgifter. Det var den eneste Maade, hvorpaa disse kunde udnytte deres Bøndergods. Det var i og for sig ganske naturligt, set fra deres Standpunkt, at de fulgte det „Princip“, som Larsen angriber, og forhøjede baade Afgiften ved en Fæstegaards Overtagelse (Fæste eller Indfæstning) og den aarlige Afgift (Landgilden), naar Landbrugets Produkter var stigende i Pris, og Bønderne derfor fik Raad til at betale mere, end de før havde kunnet. — Men paa den anden Side var det en Fremgangsmaade, der nødvendigvis maatte forbitre Bønderne. De følte sig truet i Besiddelsen af deres Jord. Den voksende Jordrente, som skulde have ført til en bedre Tilværelse for dem selv, syntes gennem de forhøjede Afgifter kun at skulle blive til Herremændenes Gavn.

Paa det Tidspunkt, Begyndelsen af Fyrreerne, da Præsten i Holbæk skrev de her citerede Ord, var Misfornøjelsen med Fæstevæsenet i Holbæk Amt saa stor, at den stærkt nærmede sig Kogepunktet. En Baggrund herfor var de Forhandlinger om Landboforholdene, som fandt Sted i Roskilde Stænderforsamling.

II. Holbæk Amt og Roskilde Stænderforsamling.

Højskolelærer J. P. Jensen har tidligere her i Aarbogen skrevet udførlig om Holbæk Amts Deltagelse i det begyndende parlamentariske Liv, der blev udfoldet i de raadgivende Stænderforsamlingers Tid fra 1834 til 1848.*) Jeg skal derfor indskrænke mig til et Par nærmest supplerende Bemærkninger.

De saakaldte raadgivende Stænderforsamlinger (1 for Øerne i Roskilde, 1 for Jylland i Viborg) blev indført af

*) »Fra Bøndernes første Kampaar« i »Fra Holbæk Amt« 1912, hvortil henvises fra flere Punkter i dette Afsnit.

Frederik VI ved en Forordning af 15. Maj 1834. Det var Indledningen til vor frie Forfatning. Valgretten dertil byggede paa ret demokratisk Grund. For Bøndernes Vedkommende blev den givet til enhver Selvejer med over 4 Td. Hartkorn og til enhver Fæster med over 5 Td. Hartkorn. For at være valgbar skulde man have henholdsvis 8 og 10 Td. Hartkorn.

Det forbavser ved de første Stændervalg 1834, at Bønderne mødte saa mandsstærkt op. Vælgerne var delt i tre „Stænder“, der hver fik sine egne Repræsentanter: Sædegaardsejere, mindre Landejendomsbesiddere, Byborgere. Men af disse stemte de mindre Landejendomsbesiddere (mellem hvilke det store Flertal var Bønder) mest flittig. Paa Øerne som Helhed mødte de i et Antal af 83 % (mod 74 og 76 % af henholdsvis Sædegaardsejere og Byborgere).¹⁶⁾ Den Iver, hvormed de større Bønder straks benytter den Valgret, de har faaet, varsler i Virkeligheden om Bondestandens kommende Herredømme i Danmark.

For Resten véd vi ikke meget om Forløbet i det en-
For Resten véd vi ikke meget om Forløbet i det en-

kelte af Valgene i 1834. Nuomstunder kan en Valg-
 kenne følges gennem spaltelange Avisreferater. Men
 Valgrets Historie er endnu ikke skrevet.

Det kan her indskydes, at indenfor Holbæk Amts egne Grænser fandtes dengang slet ingen Presse.*)

— Bønderne i Danmark viste allerede 1834 Forkærlighed for at lade sig repræsentere ved Mænd af deres egen Stand. I Holbæk Amt vælger en Bønde til Roskilde, Sognefoged Hendrik Larsen fra Veddinge, født 1797. (De to andre Bonderepræsentanter for Amtet blev Proprietær Madsen fra Daurupgaard og Amtsforvalter Wegener, Holbæk).

*) Der blev i Tiden før 1848 gjort et Par mislykkede Forsøg paa at rejse en Presse i Holbæk Amt. Pressens Historie tænker jeg at komme ind paa i en senere Artikel.

Om Hendrik Larsen, den første Parlamentariker, der er udgaaet fra Amtets Bondestand, siger J. P. Jensen med Rette, at han ikke hørte til de fremtrædende Medlemmer af Stænderforsamlingen. Men dog kom denne Mand til at ridse sit Navn i sit Lands og sin Stands Historie. Det skete blot ved nogle Ord, som han kom afsted med at sige i Roskilde.

1838 var der i Forsamlingen en Debat om Herremændenes Jagtret paa Bondejord. Det blev ogsaa drøftet, om Herremændene skulde have Ret til at prygle de Klappere, som deres Bønder maatte stille ved Jagterne. Hendrik Larsen udtalte sig mod denne Form for Hustugt, fordi den efter hans Mening blev misbrugt — men dog ikke alene derfor. „Der er en anden Grund“, tilføjer han, „hvorfør jeg har saa meget mod denne Revselsesret. *Mange agtværdige Mænd har i den senere Tid igennem forskellige Blade oplyst, at Bondestanden er en lige saa hæderlig Stand som enhver anden Stand.* Hvorfor skal da denne Stand alene være udsat for en saadan barbarisk Behandling?“¹⁷⁾

Blot for disse Ords Skyld er den Dag i Dag Grund til at mindes Hendrik Larsen fra Veddinge*). Han kom ved dem til at male en hel historisk Situation. Vi ser ham for os, denne Sognefoged, der sidder i Stændersal med fornemme og lærde Herrer, føler sig trykket ved det ulige Selskab, ikke kan betragte sig som jævnbyrdig — men saa har det Held at falde over københavnske Blade, hvori liberale Mænd har skrevet om, at Bønderne, „denne hæderlige Stand“, ikke længere behøver at lade alle andre se ned paa sig. Han faar sort paa hvidt for sin Stands Ære. Det er som en hel Opdagelse,

*) Poul Bjerge, Askov, anbringer i sin Bog »Jyske Bønder« (S. 16 f) med Rette Hendrik Larsen som en af Typerne i den danske Bondestands Udvikling, et af Mellemlæddene mellem Stavnsbaandets Mænd og Ole Hansen, Bringstrup, eller N. J. Termansen.

en glædelig Overraskelse, og troskyldig fører han dem frem i Forsamlingen: Kan I se, I andre, hvad der har staaet i Bladene, at vi Bønder i Virkeligheden er lige saa gode som I.

Det er let nok at sige for os, der lever i Nutiden, at Hendrik Larsen ikke skulde have behøvet de københavnske Blades Opmuntring og Vejledning for at tro paa sin Stands „Hæder“. I Virkeligheden viser hans naive Udtalelse, hvor Bønderne hidtil havde staaet i det danske Samfund. Alle de andre følte sig hævet over dem. Selv „den stumprumpede Skrивerdreng“ sagde „du“ til den aldrende Gaardmand og vilde have følt sig fornærmet over et „du“ igen. Derfor blev Bondesagen i dansk Politik ikke blot en økonomisk, men ogsaa en Æressag. „Den Følelse“, har Hørup sagt, „der bed med den skarpeste Tand i Bondens Sind, var, at de andre saa ned paa ham.“¹⁸⁾ Den har ogsaa bidt i Hendrik Larsen fra Veddinge, og saa sagde han de Ord i Roskilde, hvormed han tegnede sig selv, sin Tid og sin Stand, den sjællandske Bondestand, paa dens daværende Trin.

— Stænderne samledes kun hvert andet Aar. Hendrik Larsen sad i Roskilde i Samlingerne 1835—36, 1838 og 1840. Valgene i 1834 gjaldt for 6 Aar. 1841 blev der foretaget nye Valg. De viste lidt mindre Tilslutning end de foregaaende. Det hele er ikke saa nyt mere, og Vælgernes Iver for at møde er ligesom lidt afsvalet.

I Østifternes 5. Landdistrikt, der laa i Holbæk Amt (omfattende Odsherred og tilstødende Egne) stemte i 1834 657 af 809 Vælgere, men i 1841 kun 575 af 868, og tilsvarende var Forholdet i andre Dele af Holbæk Amt.¹⁹⁾

Det var 5. Distrikt, der i 1834 havde valgt Hendrik Larsen; nu valgte det ingen ringere end Joh. Chr.

Dinesen, Bøndernes mest fremtrædende Talsmand under de foregaaende Aars Stænderforsamlinger. Stændens Taknemlighed skaffede denne Fører Genvalg i tre af Øernes Landdistrikter, saaledes ogsaa paa Falster, og det blev det endelige Resultat, at han tog mod Valget her. I Holbæk Amt blev han saa erstattet med Suppleanten, Kaptajn Buchwald, Annebjerggaard. Men Holbæk Amts Bønder fik ogsaa denne Gang en af deres egne som Repræsentant, det var Peder Jørgensen, Ulstrupgaard, valgt i Østifternes 4. Distrikt (omfattende Arts Skippinge Herreder m. m.). Han skulde kun gøre sin Stand og sin Egn Ære i Roskilde. For 6. Landdistrikt, der omfattede Dele af baade Holbæk og Sorø Amt, blev valgt en Bonde fra det sidste, Jakob Jensen fra Skullerup.

Med disse Repræsentanter for den store Landbefolkning gik Holbæk Amt de følgende Aars bevægede Tider imøde.

HENVISNINGER:

- 1) Grundtvig: Det danske Firklover 1836, S. 22.
- 2) Om Folketællingen 1810, se Bergsøe: Den danske Stats Statistik 1.
- 3) Statistisk Tabelværk, 2. Hæfte.
- 4) Bergsøe: Statistik, 2. B. S. 25 f.
- 5) Hasle: Holbæk Amts Beskrivelse (1844) S. 211.
- 6) Karoline Graves: Ved Halleby Aa S. 116.
- 7) Bergsøe: Statistik, 2. B. S. 25 f.
- 8) Amtsbeskrivelsen S. 68 og 206.
- 9) Se særlig Amtsbeskrivelsen S. 68 og 206.
- 10) Amtsbeskrivelsen S. 205 f.
- 11) Amtsbeskrivelsen S. 151 f.
- 12) Amtsbeskrivelsen S. 145.
- 13) Amtsbeskrivelsen S. 159.
- 14) J. H. Larsen: Holbæk Amt, topografisk beskrevet, II. S. XIV, XXII, XXIV.
- 15) Marcus Rubin: Frederik VI.s Tid S. 484.
- 16) Roskilde Stændertidende 1898, Sp. 1494.
- 17) V. Hørup i Skrift og Tale III, S. 351.
- 18) Kollegialtidende 1841, S. 979, smlgn. Kollegialtidende 1834, S. 990.